

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

JOANNA PIECZONKA (Wrocław)

Parricida a parenticida. **Hipoteza etymologiczna na podstawie żartu w passusie Plauta *Epidicus* 349-351**

Nie tak dawno ukazała się na rynku wydawniczym książka Macieja Jońcy *Parricidium w prawie rzymskim* (Lublin 2008), w której autor na samym początku przytacza wiele hipotez, dotyczących etymologii terminu prawnego *parricida*. W literaturze przedmiotu brakuje jednej, zgodnej opinii na temat pochodzenia tego wyrazu, dlatego autor cytuje wiele różnych zapatrywań badaczy na możliwy źródłosłów tego rzeczownika¹. Wśród tych sądów uwzględnia także tezę Pryscjana oraz Izydora z Sewilii o pochodzeniu wyrazu *parricida* od *parenticida*. Zdanie Izydora (*Etym.* 5, 26, 17) *et dictum parricidium quasi parentis caedes* zainspirowało mnie do przyjrzenia się ponownie wyrazowi *parenticida*, a poniżej przedstawię swoje obserwacje.

Słowo *parenticida* pojawia się w komedii Plauta *Epidicus* w niniejszym passusie (349-351)²:

[...] *EP. quia ego tuom patrem faciam parenticidam.*

ST. quid istuc est verbi? EP. nil moror vetera et volgata verba.

'peratum ductare' †at† ego follitum ductitabo.

Wyraz ten zostaje użyty przez służącego Epidikusa w rozmowie z młodzieńcem Stratippoklesem. Wywołuje on wyraźne zdziwienie u drugiego bo-

---

¹ Warto tu odnotować, że słownik Ernout-Meillet skłania się raczej ku pochodzeniu słowa *parricida* od **patricida* (A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 2001³, s.v. *par(r)icida*); natomiast słownik etymologiczny Waldego-Hoffmanna wiąże pierwszy człon złożenia z gr. παός (dor. παός), pochodzącym może od indoeuropejskiego **pasos* (A. Walde, J.B. Hofmann, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910², s.v. *paricida*). Sam Maciej Jońca w monografii na temat *parricidium* skłania się ku poprzedniej teorii, choć konkluduje ostatecznie, że nie jest możliwe obecnie ustalenie etymologii wyrazu *parricida* (M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, s. 16, przypis 34).

² Tekst według wydania *Comoediae*, vol. I, ed. W.M. Lindsay, Oxford 1910.

hatera, o czym świadczy jego wypowiedź: *quid istuc est verbi?* – „cóż to jest za słowo?” Pytanie sugeruje, że wyraz nie jest do końca jasny i musiał być pewnego rodzaju neologizmem; jego neologiczny charakter potwierdza także dalsze zdanie niewolnika, który mówi, że „nie dba o stare i znane słowa” – *nil moror vetera et volgata verba*. Należy zatem rozumieć, że bohater tworzy i wykorzystuje nowy wyraz świadomie i wprost zaznacza, że *parenticida* jest neologizmem³. Taki sens można odczytać z tekstu Plautyńskiego.

A jednak wyraz *parenticida* budził wątpliwości nie tylko w ocenie młodzieńca, bohatera komedii, ale również wśród badaczy plautyńskiej palliady. Joachim Camerarius⁴ zasugerował już w XVI w. koniekturę i poprawiał wyraz na *perenticida* od *pera* – „wór”, „torba”, „sakwa”. Za nim przyjmowało tę wersję wielu badaczy, wśród nich na przykład Charles Mendelsohn⁵, który rozumiał ten wers następująco: „uczynię z twego ojca zabójcę worka”, czyli „sprawię, że on otworzy worek z pieniędzmi”. Tę samą lekcję musiał przyjmować również polski tłumacz Gustaw Przychocki⁶, przekładając interesujący mnie wyraz jako „rzeziworek”. Propozycję tę bardzo łatwo wytłumaczyć – musiała ona powstać pod wpływem wyrazu *peratus*, pojawiającego się w następnym (351) wersie komedii. Johan Ussing⁷ z kolei odrzucał tę propozycję i sugerował w tym miejscu *parieticidam*, ale jedynie w pierwszym wydaniu, w którym ponadto podał lekcję *parenticidam*. Lekcja *parenticidam* ustalona została ostatecznie przez Friedricha Leo⁸ i obecnie wydawcy sztuk Plauta przyjmują właśnie tę wersję – tak podają na przykład Lindsay, Duckworth, Nixon, Denooz⁹.

Wyraz *parenticida* powstał niewątpliwie ze złożenia rzeczownika *parens* i sufiksu odczasownikowego (od *caedere*), tworząc następujący wzór słowotwórczy *parens+cida*¹⁰. W ten sposób powstał wyraz, oznaczający „zabójcę rodzica”, który przypomina swą budową słowotwórczą znany termin prawny *parricida*, poświadczony przez Festusa jako istniejący już w ustawie królew-

³ Tak twierdzi również George Duckworth, zob. T.M. Plautus, *Epidicus*, ed. G.E., Duckworth, New York 1979, s. 297.

⁴ Za nim wielu badaczy, np. T.M. Plautus, *Epidicus*, ed. F. Jacob, Lubecae 1835, s. 24; C.M. Francken, *Plautina*, „Mnemosyne” 7 (1879), s. 194; T.M. Plautus, *Epidicus*, ed. J.H. Gray, Cambridge 1893, s. 48; H. Heuvel, *Ad Plautinas comoedias elucubrationes*, „Mnemosyne” 4, 1 (1936), s. 46.

⁵ C.J. Mendelsohn, *Studies in the Word-play in Plautus*, Philadelphia 1907, s. 117.

⁶ Plaut, *Komedje*, t. I, przekł. G. Przychocki, Kraków 1931, s. 319.

⁷ T. Maccii Plauti, *Comoediae*, vol. 3, 2, ed. J.L. Ussing, Hauniae 1887, s. 32.

⁸ F. Leo, *Vindiciae Plautinae*, Rostock 1887, s. 3-6; Plauti, *Comoediae*, ed. F. Leo, vol. 1, Berolini 1895, s. 358.

⁹ W.M. Lindsay, w: *Comoediae*; G.E. Duckworth, w: T.M., *Epidicus*, s. 240, 296-297; T.M. Plautus, *Casina*, *The Casket Comedy*, *Curculio*, *Epidicus*, *The Two Menaechmuses*, ed. P. Nixon, Cambridge and London 1988, s. 314; L. Denooz, *Plautus Epidicus: index verborum, lexiques inverses, relevés lexicaux et grammaticaux*, Hildesheim 1997, s. 65.

¹⁰ Inny wzór formacyjny ma na przykład brzmiący podobnie rzeczownik *rapacida*, hapax pochodzący od przymiotnika *rapax*, *-acis*, do którego dodany został sufix tworzący patronimika – gr. -ιδης; zob. Pl. *Aul.* 370. Por. J. Wikarjak, *O imionach i nazwiskach starożytnych Greków*, „Eos” 46 (1952/1953), s. 74.

skiej (*leg. reg. Num Pomp.* za Paul. Fest. p. 247 L.): *Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto.* Według cytowanego na początku artykułu świadectwa Izydora z Sewilii *parricida* może pochodzić od omawianego wyrazu *parenticida*. Podobnie twierdził gramatyk Pryscjjan (*Inst.* 1, 33): „*par paris paricida*”, *quod vel a „pari” componitur vel, ut alii, a „patre”, - r euphoniae causa additur; sin a „patre”, t in r convertitur; quibusdam tamen a „parente” videtur esse compositum et pro parenticida per syncopam et commutationem t in r factum „parricida”*¹¹. Badacz starożytny nie jest jednak do końca pewny tej etymologii i podaje, że podstawą dla pierwszego członu złożenia mogły być: *par*; *pater* lub *parens*. Tezie gramatyka o pochodzeniu *parricida* od *parenticida* przeczą jednak następujące rzeczy: (1) wskazanie Festusa (p. 247 L.), że słowo *paricidas* było obecne w *leges regiae*, wcześniejszych niż komedie Plauta; (2) tekst Plautyński sztuki *Epidicus*, w którym wyraz *parenticida* zostaje określony jako neologizm. Jeśli wziąć pod uwagę te dwa świadectwa, okaże się, że wyraz *parricida* jest wcześniejszy niż *parenticida* i hipoteza etymologiczna Pryscjjana oraz Izydora nie może być słuszna. Ponadto w sprzeczności z tą etymologią stoją inne komedie Plauta, w których pojawia się wyraz *parricida* oraz *parricidium*: Pl. *Ps.* 362: *parricida! pergetul!*; *Rud.* 651: TRACH. *Fraudis sceleris parricidi periuri plenis<simus>*. Jeżeli *parricida* w komedii *Pseudolus* nie budzi wątpliwości, jak i *parricidium* w sztuce *Rudens*, natomiast *parenticida* w *Epidikusie* wywołuje zdziwienie i rozumiane jest jako neologizm – to wniosek, że niemożliwe jest wywodzenie *parricida* od *parenticida*¹². Wydaje się raczej, że to *parenticida* powstało jako żartobliwe nawiązanie do wyrazu *parricida*. Neologizm *parenticida* służy w tekście komedii do skonstruowania niespodziewanego zestawienia *patrem faciam parenticidam*, czyli „uczynię z ojca rodzicobójcę”. Powstaje dzięki temu paronomastyczna gra słowna pomiędzy wyrazami *pater* oraz *parenticida* i to właśnie ta gra tworzy aluzję do terminu prawnego *parricida*. Paronomazja podkreślona została ponadto przez aliterację – a trzeba zaznaczyć, że takie połączenie paronomazji, aliteracji i gry słownej jest charakterystyczne dla poetów archaicznych¹³. O żartobliwym charakterze wyrazu *parenticida* może świadczyć również fakt, że pojawia się on na końcu wersu jako najmocniejszy element wypowiedzi – w tym miejscu częsty jest zabieg zwany paraprosodokian (*παρὰ προσδοκίαν* lub *ἀπροσδόκητον* – „nieoczekiwane”), który powoduje efekt zaskoczenia, ponieważ początkowy sens wypowiedzi zostaje zreinterpretowany dopiero na końcu. Wyraz *parenticida* wydaje się

¹¹ Także Prisc. *Inst.* 5, 56: *parricida... dicimus enim a parente et a verbo caedere.*

¹² Tak też J. P. Stein, *Compound Word Coinages in the Plays of Plautus*, „*Latomus*” 30, 3 (1971), s. 604.

¹³ Zob. np. *laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro* (Naev. *trag. Hector Proficiscens* 17 W.); *Salmacida spolia sine sudore et sanguine* (Enn. *trag. Aiax* 22 W.). Wiele przykładów podobnych aliteracji wraz z odnotowanymi źródłami literackimi podaje E. Wölfflin, *Zur Alliteration*, w: *Ausgewählte Schriften*, ed. G. Meyer, Leipzig 1933, s. 225-281.

zatem w sztuce *Epidicus* komicznym neologizmem, aludującym do terminu prawnego *parricida* i tworzonym może na jego wzór.

Niewątpliwie niewolnik Epidikus, w cytowanym passusie, nawiązuje także do kary wyznaczonej przez prawo rzymskie za *parricidium*, tzn. do kary worka, *poena cullei*¹⁴. Aluzje znajdują się w wersie 351 w określeniach *peratus* oraz *follitus* – są to określenia pochodzące od różnych nazw worka – *perato* „worek na jedzenie”, a *follis* oznacza „sakwę” (por. Pl. *Aul.* 302). Bohater celowo i dla kontrastu zestawia¹⁵ te dwie różne nazwy, by móc stwierdzić, że chociaż inni prowadzą¹⁶ osoby w worku na jedzenie (*peratus*), on poprowadzi w worku na pieniądze (*follitus*). Należy przez to rozumieć, że pozostali okradają z jedzenia, a on ograbi ojca z pieniędzy. W ten sposób służący opisuje plan oszukania pana, który potwierdza w wersie 360: *ipse in meo collo tuo 'pater crumina collocavit*. Wyrazy *crumina* (w. 360 „woreczek na pieniądze”) i *follis* („sakwa”; *follis+tus* – w. 351) we wskazanych passusach stanowią synonimy i oznaczają „trzos pełen pieniędzy”, ten to worek z pieniędzmi chcą pozyskać od ojca syn wraz z niewolnikiem. George Duckworth¹⁷ twierdzi, że wyraz *follitus* wyjaśnia znaczenie neologizmu *parenticida*. Wydaje się jednak, że objaśniają go dwa słowa: *peratus* i *follitus*, ponieważ oba nawiązują w żartobliwy sposób do znanej z prawa kary¹⁸, wyznaczonej za *parricidium*. Omawiane epitety nakazują bowiem myśleć o worku, mimo że w tekście nie pojawia się nawet właściwe określenie *culleus*. W komedii *Epidicus* znajdujemy zatem kilka nawiązań do przestępstwa *parricidium*: w wyrazie *parenticida* oraz w epitetach *peratus* i *follitus*. Wszystkie wymienione aluzje do prawa mają charakter komiczny. Żart stworzony przez bohatera ujawniony zostaje w omawianym wcześniej wyjaśnieniu, że *parenticida* jest neologizmem: *nil moror vetera et volgata verba*. Zdanie to trzeba jeszcze odnieść do określeń *peratus* i *follitus*, ponieważ one również stanowią nowe formacje leksykalne¹⁹. Dzięki nim niewolnik może kontynuować swój żart, polegający na opowiadaniu o znanej z prawa instytucji za pomocą nowych nazw. Aluzja do *par-*

¹⁴ Do kary tej nawiązuje jeszcze passus z komedii *Pseudolus* (w. 214): *te ipsam culleo ego cras faciam ut deportere—in pergulam*. O tej karze np. A. Dębiński, *Poena cullei*, „Prawo Kanoniczne” 37, 3-4 (1994), s. 133-146; K. Amiełańczyk, *Parricidium i poena cullei*, w: *Crimina et mores. Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001, s. 139-150.

¹⁵ P.J. Enk, *Observationes criticae et exegeticae ad Plautum, Propertium, Senecam*, „Mnemosyne” 13, 1 (1947), s. 66.

¹⁶ Proponowałabym odczytywać wers 351 z koniekturą *peratum ductarent* za Leo. Podobnie P. Nixon, w: T.M. Plautus, *Casina*, s. 315.

¹⁷ G.E. Duckworth, w: T.M. Plautus, *Epidicus*, s. 297.

¹⁸ Kara worka utrwaliła się prawdopodobnie na podstawie zwyczaju przodków (Modest. *D.* 48, 9, 9, pr. 1; Cic. *S. Rosc.* 25, 70), choć istnieją hipotezy, że pochodzi z jakiejś ustawy z okresu królewskiego (Val. Max. 1, 1, 13).

¹⁹ Zob. *The Oxford Classical Dictionary*, ed. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1996, s.v. *follitus*; *peratus*.

ricidium wydaje się jednak jasna²⁰ – *parenticida* być może naśladuje wyraz *parricida* (dzięki temu powstaje paronomastyczna gra słowna), a różne nazwy worków nawiązują do *poena cullei*.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć, że według Eduarda Fraenkla²¹ Plaut, dając omawiane wyjaśnienia w tekście komedii, czyli stosując pewien zabieg „identyfikacyjny”, ujawnia, że rozwijał w ten sposób *passus* grecki. Według uczonego komediopisarz dodał do tego, co znalazł w oryginale greckim komedii, tylko nawiązanie do rzymskiej instytucji prawnej. Należy podkreślić, że jest możliwe, aby *passus* ten powstał pod wpływem obecnego w oryginale greckiego wyrazu *πίρα* – „skórzany worek na jedzenie” (Hom. *Od.* 13, 437; Ar. *Pl.* 298), czego świadectwem mógłby być przymiotnik *peratus*²². Od obrazu worka mogła się wziąć wizja ojca w worku, kojarząca się z kolei z karą za ojcobójstwo, przewidzianą przez prawo rzymskie. W ten sposób poprzez skojarzenia prawne mógł rozwinąć Plaut omawiany *passus*. Hipoteza Fraenkla wydaje się bardzo prawdopodobna, choć wobec braku wzorca tekstu niemożliwa do zweryfikowania.

Podsumowując, należy stwierdzić, że wedle świadectwa komedii *Epidicus* wyraz *parenticida* był prawdopodobnie neologizmem stworzonym przez Plauta. Komiczne nawiązania do *parricidium*, obecne w tekście sztuki, dowodzą natomiast, że przestępstwo to było już znane i sankcjonowane przez prawo w czasach plautyńskich. Zestawienie tych faktów wraz z atestacją wyrazu *parricida* w innych utworach komediopisarza pozwala zaprzeczyć teorii pochodzenia *parricida* od *parenticida*. Omawiany w artykule *passus* ukazuje bowiem, że etymologia jest odwrotna – wyraz *parricida* musiał być wcześniejszy, a neologizm *parenticida* powstał na jego wzór i utworzył w sztuce *Epidicus* jedynie komiczną aluzję do tego terminu prawnego.

²⁰ Tak wielu badaczy, np.: F. Leo, *Vindiciae Palutinae*, s. 6; J.L. Beness, *The Punishment of the Gracchiani and the Execution of C. Villius in 133/132*, „Antichthon” 34 (2000), s. 12-13; Plaute, *Comédies*, vol. 3, éd. et trad. A. Ernout, vol. 3, Paris 2003³, s. 141.

²¹ E. Fraenkel, *Plautine Elements in Plautus*, transl. T. Drevikovskiy and F. Muecke, Oxford 2007, s. 18.

²² Por. też derywat od gr. *πίρα*: (*Truc.* 535) *perula* oraz (*Rud.* 548) *sacciperium*.

